

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ENM

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ & ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
EPIGRAPHIC & NUMISMATIC MUSEUM

16^η Ημερίδα Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας
16th Workshop of Environmental Archaeology

ΦΥΣΙΚΟ & ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΝΕΣ ΤΟΠΙΟ: ΜΙΑ ΑΕΝΑΗ ΣΧΕΣΗ
NATURAL AND ANTHROPOGENIC LANDSCAPE: AN ETERNAL RELATION

Πρόγραμμα και Περιλήψεις
Programme and Abstracts

1^η Απριλίου 2016 – 1st of April 2016

Νομισματικό Μουσείο, Βιβλιοθήκη Σλήμαν
Numismatic Museum, Schliemann's Library

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικών και Καποδιστριακών
Πανεπιστημίων Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου

16^η ΗΜΕΡΙΔΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

16th WORKSHOP OF ENVIRONMENTAL ARCHAEOLOGY

«Φυσικό και ανθρωπογενές τοπίο: Μια αέναη σχέση»

«Natural and anthropogenic landscape: An eternal relation»

1 Απριλίου 2016

Ιλίου Μέλαθρον - Νομισματικό Μουσείο

Βιβλιοθήκη Σλήμαν 2^{ος} όροφος

Ώρα: 09:00π.μ. - 15:00μ.μ.

Διεύθυνση: Νομισματικό Μουσείο-Ιλίου Μέλαθρον, Ελ. Βενιζέλου (Πανεπιστημίου) 12, 10671
Αθήνα- Τηλέφωνα: 210-3632057, 210-3612834 και 210-3612872

“Φυσικό και ανθρωπογενές τοπίο: Μια αέναη σχέση”

Το τοπίο του παρελθόντος, χώρος δράσης και δημιουργίας του ανθρώπου μπορεί να αναγνωστεί με την σωστή διεπιστημονική μεθοδολογική προσέγγιση, προσφέροντας πολύτιμες πληροφορίες για την κάθε αρχαιολογική θέση. Μέσα από τις ανακοινώσεις αρχαιολόγων, γεωλόγων, ιστορικών της τέχνης, μουσειολόγων και άλλων ειδικών, αποκαλύπτονται κρυφές πτυχές του αρχαίου περιβάλλοντος.

Η Ημερίδα αποβλέπει στην επίτευξη των ακόλουθων στόχων:

I. ΝΑ ΚΑΤΑΔΕΙΞΕΙ

- Τον πλούτο των πληροφοριών αρχαιολογικής και περιβαλλοντικής φύσεως που είναι δυνατόν να αντληθούν από την μελέτη και την αξιοποίηση κάθε ανασκαφικού και αρχαιοπεριβαλλοντικού στοιχείου και ευρήματος
- Την δυνατότητα προσεγγίσεως και κατανοήσεως του περιβάλλοντος και του τοπίου προηγούμενων εποχών μέσω της διεπιστημονικής προσέγγισης.
- Την χρησιμοποίηση κοινής ορολογίας μεταξύ συγγενών επιστημονικών κλάδων τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα
- Την σημασία της διεθνούς συνεργασίας

II. ΝΑ ΔΩΣΕΙ ΤΗΝ ΕΥΚΑΙΡΙΑ περαιτέρω γνωριμίας και συνεργασίας μεταξύ φοιτητών, καταξιωμένων επιστημόνων, ομάδων και φορέων που δραστηριοποιούνται σε τομείς σχετικούς με το αντικείμενο της Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Η ημερίδα γίνεται στο πλαίσιο της συνεργασίας της Ομάδας Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ και του Νομισματικού Μουσείου.

Την ημερίδα μπορούν να παρακολουθήσουν όλοι όσοι έχουν ανάλογο επιστημονικό ενδιαφέρον αφού δηλώσουν συμμετοχή ηλεκτρονικά στο e-mail: anastasia.schoina91@gmail.com

Οι θέσεις είναι περιορισμένες, θα τηρηθεί σειρά προτεραιότητας.

Σε όσους ενδιαφέρονται παρέχεται βεβαίωση συμμετοχής-παρακολούθησης.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ - PROGRAMME

- 9:00-9:15 Εγγραφές
- 9:15-9:30 Χαιρετισμοί
Παρουσίαση Ερευνητικού Προγράμματος Βοιωτικού Τοπίου.
- 9:30-9:45 **Δρ Θωμάς Δοξιάδης:** Χρόνος, χώρος, άνθρωπος: η ανάγνωσή και η διαχείριση της δυναμικής εξέλιξης ελληνικών τοπίων - εφαρμοσμένα παραδείγματα.
- 9:45 -10:00 **Δρ Μάρλεν Μούλιου:** Μουσεία (πόλεων) και πολιτιστικά (αστικά) τοπία: σκέψεις και πρακτικές σε μια εποχή αλλαγών.
- 10:00 -10:15 **Dr Jari Pakkanen:** Natural and anthropogenic landscapes in the recent fieldwork projects of the Finnish Institute at Athens.
- 10:15-10:30 **Δρ Δημήτρης Μιχαηλίδης και Καθ. Γεώργιος Θεοδώρου:** Το χερσαίο περιβάλλον της νήσου Τήλου από τα 45 ka BP έως τα 3,5 ka BP. Συμπεράσματα από τη μελέτη παλαιο-ορνιθολογικού υλικού από το σπήλαιο Χαρκαδιό.
- 10:30-10:45 **Δρ Λίλιαν Καραλή:** Μαρτυρίες για το τοπίο: Τα οστά, τα όστρεα και οι καρποί από την Αλάσαρνα στην Κώ.
- 10:45 -11:00 Συζήτηση
- 11:00-11:30 Διάλειμμα
- 11:30-11:45 **Δρ Χρήστος Τερζής:** Αρχαιοελληνικά ηχοτοπία με... χέλυν και αυλό.
- 11:45-12:00 **Dr Winfred van de Put:** Almost 50 years of looking at landscape and culture: Kees Bakhuizen and further.
- 12:00-12:15 **Εύη Τσώτα:** Γη και ύδωρ. Σημειώσεις στην τοπογραφία της Βοιωτίας.
- 12:15-12:30 **Δρ Ευρυδίκη Κεφαλίδου:** Οι σπηλιές στην αρχαϊκή και κλασική αττική αγγειογραφία.
- 12:30-12:45 **Δρ Ζέτα Θεοδωροπούλου:** *Σούνιον ἱρὸν ἀφικόμεθ', ἄκρον Ἀθηνέων...*
- 12:45 -13:00 Συζήτηση
- 13:00-13:30 Διάλειμμα
- 13:30-13:45 **Δρ Αλεξάνδρα Συρογιάννη:** Σκελετικά κατάλοιπα και ανασύνθεση περιβάλλοντος: Το παράδειγμα του αρχαίου Πειραιά.

- 13:45-14:00 **Δρ Χρύσανθος Κανελλόπουλος:** Η πρώτη «Μικρή Περίοδος των Παγετώνων».
- 14:00-14:15 **Δρ Γεώργιος Κακαβάς:** Πρωτοβυζαντινό συγκρότημα με ψηφιδωτά δάπεδα στην Αγία Κυριακή παραλίας Λιβαανάτων. Αρχαιολογική ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα.
- 14:15-14:30 **Δρ Αμαλία Παπαϊωάννου:** Κατασκευάζοντας «φυσικά» τοπία την εποχή του Διαφωτισμού: η περίπτωση του πάρκου της Ermenonville.
- 14:30-14:45 **Πηνελόπη Κουρκούτη, MSc:** *Μέμνησο ότι άνθρωπος εί.* Το μνημείο ως αφορμή για την ανάδειξη και ερμηνεία του πολιτιστικού τοπίου.
- 14:45-15:00 Συζήτηση

ΟΜΙΛΗΤΕΣ :

1. Jari Pakkanen (pakkanen@finninstitute.gr)
2. Winfred van de Put (director@nia.gr)
3. Δοξιάδης Θωμάς (thomas@doxiadisplus.com)
4. Θεοδωροπούλου Ζέτα (zetta.theodoropoulou@gmail.com)
5. Κακαβάς Γιώργος (gthkakavas@hotmail.com)
6. Κανελλόπουλος Χρύσανθος (chrys_kane@arch.uoa.gr)
7. Καραλή Λίλιαν (ikarali@arch.uoa.gr)
8. Κεφαλίδου Ευρυδίκη (eurkefalidou@arch.uoa.gr)
9. Κουρκούτη Πηνελόπη (penkour981@gmail.com)
10. Μιχαηλίδης Δημήτρης (dmichailidis@geol.uoa.gr)
11. Μούλιου Μάρλεν (mmouliou@arch.uoa.gr)
12. Παπαϊωάννου Αμαλία (amalipapa@gmail.com)
13. Συρογιάννη Αλεξάνδρα (a.syrogianni@gmail.com)
14. Τερζής Χρήστος (hrterzis@music.uoa.gr)
15. Τσώτα Εύη (e_tsota@yahoo.com)

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ – ABSTRACT

Χρόνος, χώρος, άνθρωπος: η ανάγνωση και η διαχείριση της δυναμικής εξέλιξης ελληνικών τοπίων - εφαρμοσμένα παραδείγματα.

Δρ Θωμάς Δοξιάδης, Πρόεδρος Συμβουλίου Φυσικού Περιβάλλοντος.

Το τοπίο αποτελεί την χωρική διάσταση των φυσικών και ανθρωπογενών διεργασιών. Συγχρόνως αποτελεί και χρονικό φαινόμενο. Αλλάζει δυναμικά, με διαφορετικές όμως ταχύτητες. Γεωλογία, υδρογραφία, εδάφη, βλάστηση, πανίδα, ανθρώπινες δραστηριότητες, διαμορφώνουν με αυτή την σειρά το τοπίο και εντάσσονται σε έναν αέναο κύκλο αλληλοεπηρεασμού.

Η ανατολική μεσόγειος χαρακτηρίζεται από τοπία όπου χρόνος, χώρος και άνθρωπος φτιάχνουν τον τόπο επί χιλιετίες. Πολλά από τα τοπία αυτά είναι μεγάλης αξίας, αισθητικά, πολιτιστικά, και από άποψη βιοποικιλότητας. Παρομοίως πολλά από τα τοπία αυτά βρίσκονται σε φάση ραγδαίας αλλαγής, από αγροτικά ή εγκαταλειμμένα αγροτικά τα οποία επανακτά η φύση, σε τουριστικά. Η αλλαγή αυτή συνήθως γίνεται με όρους καταστροφής, καθώς αγνοεί τα καίρια χαρακτηριστικά των υφιστάμενων τοπίων.

Όμως είναι εφικτό να γίνει ανάγνωση του τοπίου, κατανόηση των μορφών και των διεργασιών που το χαρακτηρίζουν, και ένταξη σε αυτές νέων στοιχείων με τρόπο ταιριαστό. Παρουσιάζεται η σχετική μεθοδολογία, και υλοποιημένα παραδείγματα από την Ελλάδα.

Σούνιον ἱρὸν ἀφικόμεθ', ἄκρον Ἀθηνέων.....μία νέα προσέγγιση.

.....to holy Sunium, the cape of Athens.... (Homer, *Odyssey*, III, 276-285): a new approach.

Dr. Zetta Theodoropoulou-Polychroniadis, President of the Archaeological Committee of UK.

This paper aims to provide an overview of the influence of the natural environment of Cape Sounion on the gradual development of its regional identity, as well as on the growth of its socio-economic and political status. An important aspect of these factors was the establishment of cults on two different but in close proximity sites on the Cape which gradually developed into two flourishing and important Attic sanctuaries, that of Poseidon and of Athena. The literary sources, several referring to the significance of the environmental features of Sounion and which span almost fourteen centuries, together with the analysis of the archaeological finds, recovered from the two sanctuaries between 1898 and 1915 by Valerios Stais are reviewed here, in order to highlight the importance of Cape Sounion over this long historical period.

Πρωτοβυζαντινό συγκρότημα με ψηφιδωτά δάπεδα στην Αγία Κυριακή Παραλίας Λιβανάτων. Αρχαιολογική Ανασκαφή και γεωφυσική έρευνα.

Δρ. Γιώργος Κακαβάς, Διευθυντής του Επιγραφικού και Νομισματικού Μουσείου.

Η εισήγηση αποτελεί σπουδή πάνω στο τι μπορεί να προσφέρει στην έρευνα μία μικρή σωστική ανασκαφή συνεπικουρούμενη και από άλλες επιστήμες. Παρουσιάζονται, αλλού επιγραμματικά και αλλού εκτενέστερα, πρόσφατα αρχαιολογικά δεδομένα, που πλουτίζουν τις γνώσεις μας για την αδιερεύνητη σε μεγάλο βαθμό πρωτοβυζαντινή Ανατολική Λοκρίδα, που καταλαμβάνει σήμερα το νοτιοανατολικό τμήμα του Νομού Φθιώτιδας.

Αφορμή για την ανασκαφική έρευνα απετέλεσε η τυχαία αποκάλυψη μικρού τμήματος ψηφιδωτού δαπέδου σε ιδιόκτητο ελαιώνα, όμορο με το ναό της Αγίας Κυριακής στην παραλία Λιβανατών, 68 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά από τη Λαμία. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή προκειμένου να διερευνηθεί η έκταση του ευρήματος καθώς και η ταυτότητα του κτηρίου στο οποίο αυτό ανήκε. Η σύντομη έρευνα έφερε στο φως σημαντικά κατάλοιπα θρησκευτικού κτηριακού συγκροτήματος, πρωτοβυζαντινής εποχής, που κοσμήτο σε μεγάλη έκταση από πολύχρωμα ψηφιδωτά δάπεδα και έσωζε σε περίοπτη θέση ψηφοθετημένη κτητορική επιγραφή.

Από ποια αιτία και πότε καταστράφηκε το κτηριακό συγκρότημα της Αγίας Κυριακής είναι κρίσιμα ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απάντηση. Από την παρατήρηση τόσο του στρώματος καταστροφής που αποκαλύφθηκε κάτω από την καλλιεργήσιμη επιφάνεια, όσο και από τα ανασκαφικά δεδομένα σε συνδυασμό με την πολύ καλή κατάσταση διατήρησης των ψηφιδωτών δαπέδων, γίνεται φανερό ότι η κατάρρευση του οικοδομήματος προκλήθηκε από κάποιο βίαιο και απρόσμενο γεγονός, πιθανότατα από τον ισχυρό σεισμό που έπληξε το 551 μ.Χ. την κεντρική Ελλάδα, από τον Κρिसαίο κόλπο και τη Βοιωτία έως τον κόλπο του Οπούντα στην Ανατολική Λοκρίδα, και τις ακτές του Βόρειου Ευβοϊκού και του Μαλιακού κόλπου. Ο σεισμός αυτός, συνοδευόμενος από πελώρια θαλάσσια σεισμικά κύματα προκάλεσε τεράστιες ζημιές στο έδαφος, κατέστρεψε πολλά χωριά, ισοπέδωσε οκτώ πόλεις και βύθισε μέσα στη θάλασσα πολλά από τα οικοδομήματά τους.

Μετά την ολοκλήρωση της σύντομης ανασκαφικής έρευνας, ακολούθησε γεωφυσική έρευνα με τη χρήση Ηλεκτρικής Διασκόπησης και Γεωραντάρ, η οποία ανίχνευσε με μη καταστροφικό τρόπο και χαρτογράφησε τις θαμμένες αρχαιότητες στον ευρύτερο περιβάλλοντα χώρο των αποκαλυφθέντων κτηριακών λειψάνων της Αγίας Κυριακής.

An early Christian complex with mosaic floors at Aghia Kyriaki, Livanates coast. Archaeological excavation and Geophysical survey.

Dr George Kakavas, Director of the Epigraphic and Numismatic Museum, Athens.

Μαρτυρίες για το τοπίο: Τα οστά, τα όστρεα και οι καρποί από την Αλάσαρνα στην Κώ.

Δρ. Λίλιαν Καραλή, Καθηγήτρια Προϊστορικής και Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ.

Μεγάλη ποικιλία άμεσων και έμμεσων ενδείξεων για το τοπίο και την ιστορία του ανακύπτουν σε κάθε ανασκαφή από την πρώτη εγκατάσταση μέχρι και την τελευταία φάση χρήσης της κάθε αρχαιολογικής θέσης. Πρόκειται για υλικά κατάλοιπα, που αποτελούν αδιάψευστες μαρτυρίες για το φυσικό περιβαλλοντικό πλαίσιο, την οργάνωση του χώρου και των δικτύων δράσης και επικοινωνίας κατά το παρελθόν. Σημαντικές ενδείξεις παρέχουν τα ζωικά και φυτικά κατάλοιπα σε σχέση με το μικρό και το μακροπεριβάλλον για μια καλύτερη κατανόηση του γεωγραφικού χώρου, του τύπου του οικισμού και του πολιτισμικού και τεχνολογικού επίπεδου. Οι διαφοροποιήσεις στα ποσοστά ευρέσεως καθώς και η συνάφειά τους με τα ανασκαφικά σύνολα και την ταφονομία παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για περιβαλλοντικές ή κοινωνικές διαφοροποιήσεις.

Η παρουσίαση θα αναφερθεί στην ερμηνεία των βιοτικών παλαιοπεριβαλλοντικών καταλοίπων, που προέκυψαν κατά την πανεπιστημιακή ανασκαφή στο ιερό του Απόλλωνα και στον Παλαιοχριστιανικό Οικισμό στην αρχαία Αλάσαρνα (σύγχρονη Καρδάμaina) της Κω. Βρέθηκε σημαντικός αριθμός οστών ζώων, οστρέων καθώς και μικρός αριθμός φυτικών καταλοίπων από την αρχαϊκή περίοδο μέχρι και τους πρωτοχριστιανικούς χρόνους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα όστρεα των ειδών, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένδειξη για το τσουνάμι.

Landscape Evidence: Bones, seashells and plants from the Alasarna, Kos.

Dr Lilian Karali, Professor of Prehistoric and Environmental Archaeology UOA.

A diversity of direct and indirect lines of evidence for the landscape and its history become clear in every excavation, from the beginnings of its occupation and until the last use of the archaeological site. These are material deposits that constitute irrefutable evidence for the natural environment, the organization of the site and the network of action and communication in the past. We have important indications from the animal and plant deposits concerning the micro and macro environment for a better understanding of the geographical landscape, the type of the settlement and the cultural and technological level. The differences in the percentage of finding as well as their relevance with the excavation sets and the burial give important information for environmental or social differences.

The presentation focuses on the interpretation of the palaeoenvironmental findings, excavated from the sanctuary of Appolo and in the Paleo-Christian Settlement in the ancient Alasarna (now Kardamena) of Kos. A high amount of animal bones and sea shells and a relatively small number of plant deposits from the archaic period until

the early christian times has been found. Of significant interest are the sea shells of the species that will could be a mention of the tsunami.

Η πρώτη “Μικρή Περίοδος των Παγετώνων”.

Χρύσανθος Κανελλόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΠΚΑ.

Η πρώτη γνωστή «Μικρή Περίοδος των Παγετώνων» γύρω στο έτος 200 π.Χ. έχει καταγραφεί παγκοσμίως από γεωλόγους, κλιματολόγους και περιβαλλοντολόγους. Τα ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα. Ενώ στην Άπω Ανατολή το φαινόμενο είχε ως αποτέλεσμα ξηρό ψύχος, λιμούς και μετακίνηση πληθυσμών, στην περιοχή της Μεσογείου αυτό συνδυάστηκε με απότομη αύξηση της υγρασίας και, ως εκ τούτου, υπήρξε ευεργετικό. Τα επί μέρους φαινόμενα καταγράφονται κυρίως σε σημερινές άνυδρες περιοχές της Εγγύς Ανατολής. Ιστορικές υπερχειλίσεις λιμνών προδίδουν την επίδραση της υγρής περιόδου στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Πρόκειται για την ίδια περίοδο που έκανε ενδιαφέρουσα την Ανατολή για την Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα την προσάρτηση επί Τραϊανού των Ανατολικών επαρχιών. Αυτές παρείχαν πλέον τη διπλάσια ποσότητα θερμιδούχων προϊόντων: κρασί, λάδι και σίτο. Τεχνικά έργα σε κάθε τάξη μεγέθους και κλίμακα μαρτυρούν την ανθρώπινη αντίδραση στην κλιματική αλλαγή.

The first “Little Ice Age”.

Chrysanthos Kanellopoulos, Assistant Professor of Classical Archaeology UOA.

The first known “Little Ice Age” which started in around year 200 B.C.E., has been recorded worldwide by geologists, climatologists and environmentalists. Historical and archaeological data support the conclusions. While in the Far East the phenomenon resulted in dramatic drop of temperature, starvation and mass movement of population, in the Mediterranean the same climatic change was combined with rise of humidity and was, therefore, beneficial. Phenomena of this change are being documented in areas of the Near East that are now dry. Historical overflows of lakes betray the repercussions of the “humid era” in the European continent. It is the same change that made the Near East appealing to the Roman empire; previously dry territories that doubled the production of calorie rich products, namely wine, oil and grain, were eventually annexed by Trajan. Technical works of every scale and size reveal the human reaction to this climatic change.

Οι σπηλιές στην αρχαϊκή και κλασική αττική αγγειογραφία.

Δρ Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΠΚΑ.

Οι σπηλιές αποτελούν ένα σημαντικό και ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ελληνικού τοπίου, με διαχρονική και ποικίλη χρήση. Κατά τη διάρκεια της αρχαϊκής και κλασικής εποχής δεν χρησιμοποιούνταν βεβαίως ως κατοικίες (τουλάχιστον σε περιόδους ειρήνης), ούτε είχαν ιδιαίτερη σημασία για την οικονομία αλλά έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο στις μυθολογικές αφηγήσεις και τη λατρεία: ανάμεσα σε άλλα, οι σπηλιές ήταν τόποι γέννησης και ανατροφής θεών, ηρώων και θνητών, τόποι εγκατάλειψης ανεπιθύμητων βρεφών, κατοικίες διαφόρων τεράτων και μιξανθρωπικών όντων, είσοδοι στον Κάτω Κόσμο, αλλά και χώροι απομόνωσης, την οποία συνήθως ηθελημένα επιζητούσαν ορισμένοι θεοί και θνητοί που ασχολούνταν με δραστηριότητες (ερωτικές και άλλες), οι οποίες ξέφευγαν από τους γενικά αποδεκτούς κοινωνικούς κανόνες.

Οι σπηλιές είναι ταυτόχρονα υπόγειες και υπέργειες, με ορατή/ανοιχτή είσοδο αλλά και σκοτεινές ή/και ανεξερεύνητες, προσφέρουν προστασία αλλά εμπνέουν και φόβο, μπορεί να βρίσκονται στην άγρια φύση αλλά και μέσα στα όρια της πόλης (όπως λ.χ. οι σπηλιές της αθηναϊκής Ακρόπολης), με άλλα λόγια είναι τοπόσημα με πολύ χαρακτηριστική και πολύ ενδιαφέρουσα αμφισημία.

Παρά τις πολυπληθείς πληροφορίες που μας δίνουν τα αρχαία κείμενα και οι ανασκαφικές έρευνες, σχετικά λιγοστές είναι οι απεικονίσεις σπηλιών στα αττικά αγγεία του 6^{ου}, 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ., παρόλο που το θεματολόγιό τους περιλαμβάνει, ως γνωστόν, δεκάδες χιλιάδες παραστάσεις που σχετίζονται με την αρχαία καθημερινή ζωή, μυθολογία και λατρεία. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γι'αυτό στην ανακοίνωση αυτή προσπαθώ συνοπτικά να σχολιάσω ποιες σπηλιές επιλέγουν να απεικονίσουν οι αγγειογράφοι, πώς τις αποδίδουν ζωγραφικά, τι είδους δράσεις εκτυλίσσονται στο σπηλαιώδες περιβάλλον, κ.ά. Η σχέση γραπτού και εικαστικού λόγου βρίσκεται στο επίκεντρο της έρευνάς μου, έμφαση όμως δίνεται στην οπτική αφήγηση, τις επιλογές και τις συμβάσεις της.

The Iconography of Caves in Archaic and Classical Attic Vase-painting.

Eurydice Kefalidou, Assistant Professor of Classical Archaeology UOA.

Caves form a significant and specific feature of the Greek landscape and they were used for various purposes throughout ages. During the Archaic and Classical era, they were neither used as domiciles (at least in times of peace), nor they had any particular economic importance, but they played a crucial role in mythological narrations and cult. Among others, caves were places of birth and upbringing of gods, heroes and mortals, places of abandonment of unwanted infants, caverns of different monsters and hybrid human creatures (*mixanthropoi*), gates to the

Underworld, or even isolated sites which gods and mortals deliberately visited in order to perform various activities (erotic, etc.) that were beyond the generally accepted social rules.

Caves can be either under or above ground with a visible entrance or even dark and unexplored. They offer protection but can also inspire fear and they can either be found in wildlife or within the borders of a city (such as the caves of the Athenian Acropolis). In other words, they are landmarks with a special and significant ambiguity.

Despite multiple information from ancient written sources and excavations, we have very few depictions of caves on Attic vases of the 6th, 5th and 4th centuries B.C., even though their themes include tens of thousands of everyday life, mythological and cult depictions. This fact is of particular importance and in this presentation I attempt to comment in brief which caves were chosen by the vase painters, how they were depicted and what kinds of action unfold in the cavernous environment. The relationship of written and visual narration forms the core of my research with an emphasis on the options and conventions of visual language.

Μέμνησο ότι άνθρωπος εί. Το μνημείο ως αφορμή για την ανάδειξη και ερμηνεία του πολιτιστικού τοπίου.

Πηνελόπη Κουρκούτη, Αρχαιολόγος Μ.Αrch., ΕΦΑ Βοιωτίας.

Η προστασία και η διαχείριση της πολιτιστικής και της φυσικής μας κληρονομιάς, αποτελεί διεθνή υποχρέωση και ισχυρή αξία για την κοινωνία μας. Η μελέτη ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων και μνημείων είναι άρρητα συνδεδεμένη με την κατανόηση του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος, καθώς κανένας μνημειακός τόπος δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το περιβάλλον εντός του οποίου «γεννήθηκε». Κάθε χώρος διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στοιχεία που επιβάλλονται τόσο από τις εκάστοτε ανάγκες των ανθρώπων όσο και από την ιδιομορφία του τοπίου.

Στόχος του μελετητή η αναγκαιότητα της αποδέσμευσης του σχεδιασμού από τα προδιαγεγραμμένα όρια του αρχαιολογικού-ιστορικού τοπίου και η δυνατότητα μελέτης και αξιολόγησης του συνολικού πολιτισμικού τοπίου, που πλαισιώνει, περιγράφει και επεξηγεί το εκάστοτε μνημείο. Η παρούσα μελέτη εστιάζεται στο παράδειγμα ενός εξαιρετικά σημαντικού αρχαιολογικού χώρου της Βοιωτίας. Η ακρόπολη του Ορχομενού, ένα ισχυρό οχυρωματικό έργο στην κορυφή του Ακοντίου όρους, επιβάλλει την παρουσία της στο τοπίο και επιζητά την προσοχή μας καθώς αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και παράδοσης.

Remember that you are human. The monument as an opportunity for enhancement and interpretation of cultural landscape.

Penelope Kourkouti, Archaeologists M.Arch., Ephorate of Antiquities of Boeotia.

The protection and management of cultural and natural heritage, is an international obligation as also a strong value for our society. The enhancement and remodeling study in archaeological sites and monuments are inextricably linked to the understanding of cultural and natural environment, as no monumental place cannot be disconnected from the environment in which were "born". Each place has special features imposed by both the needs of humans and by the peculiarity of the landscape.

The aim of the researcher is the necessity to disconnect the design from the specified limits of the archaeological-historical landscape and the possibility to study and to assess the overall cultural landscape that frame, describe and explain each monument. The present study focuses on the example of an extremely important archaeological site of Boeotia. The acropolis of Orchomenos, a strong fortification on top of the Akontio Mountain imposes its presence in the landscape and seeks our attention as an integral part of our cultural heritage and tradition.

Το χερσαίο περιβάλλον της νήσου Τήλου από τα 45 ka BP έως τα 3,5 ka BP. Συμπεράσματα από τη μελέτη παλαιο-ορνιθολογικού υλικού από το σπήλαιο Χαρκαδιό.

Δρ Μιχαηλίδης Δ., Malcolm H. Wiener Εργαστήριο Αρχαιολογικών Επιστημών ASCA & Καθ. Γ. Θεοδώρου, Ιστορική Γεωλογία – Παλαιοντολογία ΕΚΠΑ.

Το σπήλαιο Χαρκαδιο στη νήσο Τήλο, διατηρεί πλήθος ευρημάτων σπονδυλωτών, με εντυπωσιακότερα και πλέον γνωστά διεθνώς, αυτά των ενδημικών νάνων ελεφάντων *Elephas tiliensis* THEODOROU *et al.*, 2007. Πλέον των προβοσκιδωτών, ανασκαφές απέδωσαν σημαντικό αριθμό σκελετικών στοιχείων πτηνών από τα οποία προσδιορίστηκαν είκοσι τέσσερα διαφορετικά τάξα (Μιχαηλίδης, 2013). Κατά κοινή ομολογία τα πτηνά είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την ανασύσταση του χερσαίου περιβάλλοντος, και σε αυτή τη μελέτη παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από την παλαιοοικολογική ανάλυσή των ευρημάτων. Η παλαιοοικολογική ανασύσταση των χερσαίων ενδιαιτημάτων της Τήλου βάσει των παλαιο-ορνιθολογικών ευρημάτων, επιβεβαιώνει την επικράτηση διαφορετικών συνθηκών από τις σημερινές, την περίοδο απόθεσης των απολιθωμάτων. Προσδιορίστηκαν είδη πτηνών που σήμερα ζουν σε ψυχρές κλιματικές ζώνες της Ευρασίας, πτηνών που είχαν ανάγκη μόνιμης παρουσίας γλυκού νερού, καθώς και περιβάλλον ανοικτού δάσους, με περιοχές έντονης δασοκάλυψης από κωνοφόρα και πλατύφυλλα δέντρα. Η παρούσα μελέτη συνεισφέρει στην καταγραφή και κατανόηση των κλιματικών μεταβολών που

επιτελούνταν στη Νότια Ευρώπη κατά τη διάρκεια της τελευταίας παγετώδους περιόδου.

The terrestrial environment of Tilos Island, Dodecanese from 45 ka BP to 3,5 ka BP. Conclusions derived from the study of palaeo-ornithological material from Charkadio cave.

Micahailidis D., Malcolm H. Wiener *Wiener Laboratory for Archaeological Science* of the ASCSA & Prof. G. Theodorou, *Historic Geology – Paleontology*, UOA.

Charkadio cave, at Tilos Island, preserves a plethora of vertebrate remains, among which the most impressive and widely known are those of the endemic dwarf elephants *Elephas tiliensis* THEODOROU *et al.*, 2007. Excavations also resulted in unearthing a considerable number of avian skeletal elements that were identified to represent twenty four taxa (Michailidis, 2013). By common consent avian remains are particularly useful in reconstructing the terrestrial environment, and in this study the results of the palaeoecological analysis of the findings are presented. The palaeoecological reconstruction of the continental habitats of Tilos Island based on the palaeoavifauna, indicates, for the time of its deposition, the dominance of different climatic conditions than the ones currently observed. Bird species that today live in the colder Eurasian climatic zones were identified, as well as species that were dependant on constant sources of fresh water, open forest environments and areas of dense mixed forest. The present study contributes to the recording and understanding of the climatic changes taking place in southern Europe during the period of the last Ice Age.

Μουσεία (πόλεων) και πολιτιστικά (αστικά) τοπία: σκέψεις και πρακτικές σε μια εποχή αλλαγών.

Δρ Μάρλεν Μούλιου, Λέκτορας Μουσειολογίας, ΕΠΚΑ / Πρόεδρος της Διεθνούς Επιτροπής για τις Συλλογές και τις Δράσεις των Μουσείων Πόλεων.

Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων έχει αφιερώσει τη φετινή χρονιά στη θεματική «Μουσεία και Πολιτιστικά Τοπία». Από την Εθνική Επιτροπή του ICOM-Italy τέθηκε προ μηνών σε δημόσια διαβούλευση η Χάρτα της Σιένας, ένα κείμενο που χαρτογραφεί τις ποικίλες πτυχές του θέματος και τον ενισχυμένο ρόλο όσο και την ευθύνη των μουσείων αναφορικά με την προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών τοπίων, φυσικών και ανθρωπογενών. Τον Νοέμβρη του 2015, η UNESCO υιοθέτησε κείμενο Σύστασης για την προστασία και ανάδειξη των μουσείων, της ποικιλίας τους και του ρόλου τους στην κοινωνία.

Αυτές και άλλες πρόσφατες εξελίξεις σε συνδυασμό με την εντυπωσιακή ποσοτική αύξηση των αστικών πληθυσμών και τις ραγδαίες και συχνά μη αναστρέψιμες

αλλαγές που παρατηρούνται διεθνώς στις πόλεις καθιστούν τη συζήτηση για τη σχέση των μουσείων πόλεων (που βρίσκονται σε πόλεις και αφορούν στις πόλεις) και των αστικών τοπίων διαρκώς επίκαιρη όσο και κρίσιμη.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρηθεί μια σύνθεση των βασικών παραμέτρων που οριοθετούν το θέμα μέσα από παραδειγματικές ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις της αστικής μουσειολογίας σε ό,τι αφορά το τρίπτυχο «χρόνος-χώρος-μνήμη».

Κεντρικό το ερώτημα: «πώς μπορούν τα μουσεία πόλεων να ενεργοποιηθούν πιο άμεσα και αποτελεσματικά στην φροντίδα των αστικών πολιτιστικών τοπίων και πώς η διεύρυνση του έργου τους μπορεί να επηρεάσει τη θεσμική τους ταυτότητα όσο και τις συνέργειές τους με τις τοπικές κοινωνίες»;

Museums (of cities) and cultural (urban) landscapes: reflections and practices in times of change.

Dr Marlen Mouliou, Lecturer of Museology, UOA / International Committee *for the Collections and Activities of Museums of Cities*.

Throughout 2016, the International Council of Museums (ICOM) will focus on the theme «Museums and Cultural Landscapes. Some months ago the Italian National Committee of ICOM has released the so-called Siena Charter and placed it under public debate. The Charter maps all different aspects of the aforementioned theme and emphasises the special role and responsibility of museums towards the protection and promotion of cultural landscapes, both natural and built environments. In November 2015, UNESCO adopted a Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society.

All these recent developments in conjunction with the remarkable and unprecedented quantitative increase of urban populations as well as fast and non-reversible changes in cities all around the globe render the discussion on city museums (which are in cities and for the cities) and their connections with urban landscapes even more timely and critical.

In this paper the intention is to synthetically present all the parameters that shape this issue and do so through exemplary practices of urban museology within the tripartite scheme «time-space-memory».

Central remain the following questions: «How can museums of cities get involved in a more direct and effective way to care for urban cultural landscapes?» and «how museums' broader responsibilities affect their institutional identity and their synergies with local communities?».

Κατασκευάζοντας «φυσικά» τοπία την εποχή του Διαφωτισμού: η περίπτωση του πάρκου της Ermenonville.

Δρ Αμαλία Παπαϊωάννου, Τ.Ε.Ι. Θεσσαλίας, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών Τ.Ε. Τρικάλων.

«Αυτός ο τόπος, άξιος προσοχής όλου του κόσμου, συγκεντρώνει αξιοθέατα και τοπία γεμάτα χάρη· σε κάθε βήμα βρίσκει κανείς την πιο ευτυχισμένη φύση, συνδυασμένη με την πλέον κρυμμένη τέχνη». Με αυτά τα λόγια ξεκινά την περιγραφή του πάρκου της Ermenonville ο Antoine-Nicolas Dezallier d'Argenville στο βιβλίο του *Γραφικό ταξίδι των περιχώρων των Παρισίων* (1779).

Δημιούργημα του ιδιοκτήτη του, μαρκησίου René-Louis de Girardin και του τεχνίτη κήπων Jean-Marie Morel και σχεδιασμένος υπό την εποπτεία του – γνωστού για τις τοπιογραφίες και τις ερειπιογραφίες του – ζωγράφου Hubert Robert, ο κήπος της Ermenonville (περ. 1766-1777) είναι ένας χώρος όπου οι αρχές της ποίησης και της ζωγραφικής εφαρμόζονται με εξαιρετικό τρόπο στην αρχιτεκτονική του τοπίου.

Εμπνευσμένος από προγενέστερες παρόμοιες προσπάθειες στην Αγγλία και από τη φιλοσοφική σκέψη της εποχής του, ιδιαιτέρως από τις ιδέες του Jean-Jacques Rousseau για τη φύση, ο μαρκήσιος de Girardin δημιούργησε στην Ermenonville μία σειρά από «φυσικά» τοπία (*Αρκαδία, Έρημος, δάσος, δεντρόκηπος οπωροφόρων, «ιταλική» εξοχή, «ολλανδικό» τοπίο κ.ά.*) και από τεχνητές κατασκευές, (ντολμέν, σπήλαιο των Νυμφών, ναοί, οβελίσκος, μεσαιωνικός πύργος, ερημητήριο, γέφυρες, μύλος), πολλές από τις οποίες με σαφή αναφορά στην Αρχαιότητα.

Ο σχεδιασμός αποσκοπούσε στη δημιουργία της ψευδαίσθησης τοπίων που απαντώνται στη φύση, που η εναλλαγή τους επιδρούσε συναισθηματικά και ψυχολογικά στον περιπατητή, ο οποίος ακολουθούσε μέσα στο πάρκο μία διαδρομή φιλοσοφικού στοχασμού.

Στην παρούσα εργασία θα εξερευνηθούν η έννοια της φύσης και η κοινωνική λειτουργία του κήπου την εποχή της δημιουργίας του πάρκου της Ermenonville και θα αναλυθούν οι βασικές αρχές που διείπαν τον σχεδιασμό και την πραγμάτωση ενός «φυσικού» τοπίου στο β' μισό του 18^{ου} αιώνα.

Constructing “natural” landscapes in the Age of Enlightenment: the case of the Ermenonville parc.

Dr Amalia Papaioannou, University of Applied Sciences Thessaly, Department of Civil Engineering (Trikala).

“This place, worthy of everybody’s curiosity, presents charming sites and sceneries; in every step one finds the happiest nature combined with the most hidden art”. Thus introduces the Ermenonville parc Antoine-Nicolas Dezallier d'Argenville in his *Voyage pittoresque des environs de Paris* (1779).

Created by owner René-Louis marquis de Girardin and by gardener Jean-Marie Morel, and designed under the supervision of well-known landscape and ruins

painter Hubert Robert, the Ermenonville parc (c. 1766-1777) is a place where the principles of Poetry and Painting are applied in an exceptionally successful way in landscape architecture.

Inspired by similar endeavors in England and guided by the philosophical ideals of his time – especially Jean-Jacques Rousseau's thoughts on nature – the marquis de Girardin created in Ermenonville a series of "natural" landscapes (Arcadia, the Désert, a forest, an orchard, an "Italian" country-side, a "Dutch" tableau etc.) and constructions (dolmen, Nymphs' cave, temples, obelisk, medieval tower, hermitage, bridges, mill), many of which directly referring to the Antiquity.

The overall effect was the illusion of various natural sceneries, the alternating views and different angles provoking different sensations and moods, guiding the promeneur on a path of philosophical contemplation.

In this paper we shall explore the notion of nature and the social function of gardens during the time of Ermenonville's creation and will analyze the principles of "natural" landscape design during the second half of the 18th century.

Σκελετικά κατάλοιπα και ανασύνθεση περιβάλλοντος: Το παράδειγμα του αρχαίου Πειραιά.

Δρ. Αλεξάνδρα Συρογιάννη, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Δ. Αττικής, Πειραιώς & Νήσων.

Η μακροσκοπική μελέτη των ανθρώπινων σκελετικών καταλοίπων από νεκροταφείο ελληνιστικών χρόνων στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, απέδωσε σημαντικά στοιχεία για το επίπεδο υγείας και ασθένειας των ανθρώπων της περιόδου, ενώ παράλληλα, ο συνδυασμός των αποτελεσμάτων της έρευνας με τα δεδομένα από το φυσικό περιβάλλον, την αρχαία τοπογραφία αλλά και το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, διαμόρφωσε μια πιο ανάγλυφη εικόνα της προς μελέτη εποχής. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στο περιβάλλον, υπήρξε ενδιαφέρουσα η διαδικασία μέσα από την οποία τα ίδια τα σκελετικά ευρήματα υπαγόρευαν την αναζήτηση της ερμηνείας τους, πρωτίστως στους άμεσους περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως το νερό και το κλίμα. Ειδικότερα για τον Πειραιά, η γεωλογική του ταυτότητα με την ύπαρξη του Αλιπέδου, η κατά διαστήματα υπερχειλίση του Κηφισού αλλά και η παρουσία των Μακρών Τειχών καθώς και η αδιάκοπη λειτουργία του Λιμανιού, συνιστούν παράγοντες αδιάρρηκτα δεμένους με τη ζωή των ανθρώπων αλλά και τη δυναμική του τοπίου γενικότερα.

Skeletal remains and reconstruction of environment: A case study from ancient Piraeus.

Dr. Alexandra Syrogianni, Archaeologist, Ephorate of Antiquities of West Attica, Piraeus and Islands.

The macroscopic study of human skeletal remains from a cemetery of Hellenistic era in the broader area of Piraeus, has led to a very interesting outcome as far as the

health and disease level of the people of the era is concerned. Additionally, the combination of the new information with the data from the physical environment, the ancient topography as well as the social and the historic frame, has shaped a really eloquent picture of the period under consideration. Especially when it comes to the environment, the skeletal findings (in order to be interpreted) were ascribed to the direct environmental factors, such as the water and the climate. As far as Piraeus is concerned, its geological identity and the existence of “Alipedo”, the periodical overflow of Kifisos, the existence of the Long Walls and the continuous circulation of the Port, they all constitute factors inseparably related to the people of the era and the dynamics of the landscape in general.

“Αρχαιοελληνικά ηχοτοπία με... χέλυν και αυλό”.

Δρ. Χρήστος Τερζής, Αρχαιολογικός, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ο Μαρσύας αποδέχθηκε πρόσκληση να συναγωνιστεί τον Απόλλωνα, καθώς, σύμφωνα με το μύθο, θεωρούσε τον αυλό ανώτερο της λύρας. Έχασε, όμως, και πλήρωσε βαρύ τίμημα. Μολονότι ο αυλός "ήρθε δεύτερος", εντούτοις, αν και διαφορετικά στη χρήση και τον ήχο μουσικά όργανα, η λύρα κι αυλός υπήρξαν τα εκφραστικότερα. Η χέλυς (είδος λύρας) με ηχείο από κέλυφος χελώνας και δύο είδη αυλών θα ηχήσουν αυτοσχεδιασμούς πάνω σε αρχαιοελληνικές μελωδίες. Δυο λόγια για καθένα απ' τα τρία αυτά όργανα θα ακουστούν. Ο σκοπός; Τρία ολιγόλεπτα, αυτοσχέδια, αρχαιοελληνικά ηχοτοπία.

Γη και ύδωρ. Σημειώσεις στην τοπογραφία της Βοιωτίας

Εύη Τσώτα, Αρχαιολόγος, ΕΦΑ Βοιωτίας

Η Βοιωτία διαθέτει ένα εξαιρετικά πλούσιο φυσικό τοπίο και ένα εξίσου εντυπωσιακό ιστορικό και αρχαιολογικό περιβάλλον. Η «τριθάλαττος» Βοιωτία διαθέτει δεκάδες ποταμούς και παραπόταμους, λίμνες και πλούσιες πεδιάδες, ενώ περιβάλλεται από μεγάλους ορεινούς όγκους. Μέσα από ένα έντονο μυθολογικό περίγραμμα, οι εκτάσεις της κατέκτησαν αρχαίους και νέους συγγραφείς, ιστορικοί, ερευνητές και περιηγητές στο πέρασμα των αιώνων, που στάθηκαν στις ιδιαιτερότητες του τοπίου αλλά και στο πολιτιστικό περιβάλλον της. Αναζητώντας την παρουσία και την πορεία των κατοίκων αυτού του φαινομενικά αρμονικά δεμένου τοπίου, εύκολα μπορεί κανείς να αναλογιστεί κατά πόσο το περιβάλλον μπορεί να καθορίζει ή να επηρεάσει τις πράξεις και την καθημερινή ζωή του ανθρώπου ή εάν υπάρχει μία εναλλασσόμενη και αλληλοεξαρτημένη σχέση που μπορεί να διακριθεί και να αποτυπωθεί. Μεταβολές και εξέλιξη, γη και ύδωρ, δύο παράλληλοι δρόμοι ανάμεσα στο μύθο και τα αρχαιολογικά δεδομένα θα

αποτελέσει τον πυρήνα αυτής της μελέτης σε μία προσπάθεια κατανόησης ενός ιδιαίτερου χώρου.

Earth and water. Notes on the topography of Boeotia

Evi Tsota, Archaeologist, Ephorate of Antiquities of Boeotia

Boeotia has an exceptionally unique natural landscape and at the same times an equally impressive historical and archaeological environment. The *trithalattos* Boeotia has dozens of rivers and tributaries, lakes and fertile valleys, while is surrounded by high mountains as well. Over the centuries, writers, historians, researchers and travelers, through an intense mythological background, noticed the dominated character of the landscape and culture of Boeotia. In this seemingly harmonious bound landscape in search of the continuing presence and progress of the inhabitant's one can easily wonder, whether the environment may define or influence their actions and everyday life or if there is an alternate and interdependent connection that can be identified and noticed. In an effort to understand this interesting landscape this study is focused in the changes and evolution, land and water, two parallel paths between the myth and the archaeological evidences.

Natural and anthropogenic landscapes in the recent fieldwork projects of the Finnish Institute at Athens

Dr Jari Pakkanen, Director of the Finnish Institute at Athens.

The Kyllene Harbour Project is an on-going interdisciplinary study of the coastal and underwater remains of the ancient naval base and the Frankish harbour. It is conducted as an archaeological co-operation between the Finnish Institute at Athens and the Ephorate of Underwater Antiquities, and the fieldwork of the project has thus far been carried out in 2007–11 and 2013–15. In addition to recording and excavating the manmade features, the project has collected a series of detailed measurements of the coastal changes from 2007 onwards. Very serious annual erosion of the archaeological layers due to winter storms has been recorded in some parts of the site.

The City-Scape of Naxos is a four-way collaborative fieldwork project between the Archaeological Park of Naxos, the Finnish Institutes at Athens and in Rome and Foundation for Research and Technology, Hellas (F.O.R.T.H.) and it was started in 2013. In addition to excavations, a topographical survey and geophysical work, the emphasis of the last two seasons has also been retrieving environmental information from the first completely excavated well in the area.

Previous and already published research of the institute on environmental archaeology includes the *Thesprotia Expedition* directed by Dr. Björn Forsén and carried out in 2003–2010.

Almost 50 years of looking at landscape and culture: Kees Bakhuizen and further.

Dr Winfred van de Put, *Director* of the Netherlands Institute at Athens.

Almost 50 years of looking at landscape and culture: Kees Bakhuizen and further' In the 1960s, a young Dutch archaeologist, Kees Bakhuizen, started survey work that would eventually lead to the establishment of the Netherlands Institute at Athens. Bakhuizen's archive resides at the NIA and its recent inventorization is the reason for highlighting his work, starting in Chalkis and culminating in his work at Goritsa. His main interest was the relation between the physical surroundings and the development of Greek cities. It also was the start of many other projects and activities in Greece, such as the Aetolia survey and the fieldwork in Halos, both survey and excavation, which this year celebrates its fourteenth anniversary. Bakhuizen's pioneering work helps to explain the Netherlands Institute's commitment to survey fieldwork.

Project: Αρχαίο οδικό δίκτυο Βοιωτίας.

Λίλιαν Καραλή, Εύη Τσώτα

Προκαταρκτική παρουσίαση προγράμματος καταγραφής δημοσιευμένων και αδημοσίευτων, αρχαίων δρόμων της Βοιωτίας.